

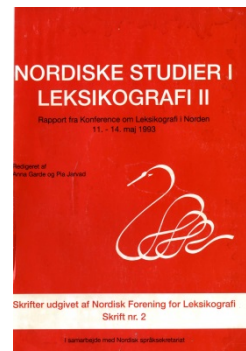
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Polysemi hos svenska verb - Exemplet slå och andra fysiska kontaktverb

Forfatter: Åke Viberg

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 2, 1993, s. 279-290
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, 11.-14. maj 1993

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Polysemi hos svenska verb

Exemplet *slå* och andra fysiska kontaktverb

Åke Viberg

1. Frågeställningen i ett nötskal

I olika tidigare uppsatser (Viberg 1981, 1992a) har jag analyserat delar av svenskans verbordförråd med utgångspunkt från en indelning i semantiska fält. De mest grundläggande verben inom ett fält är normalt höggradigt polysema. Att systematiskt kunna redogöra för denna flertydighet utgör det utan jämförelse svåraste men samtidigt mest fascinerande problemet vid beskrivandet av verben. Som en illustration kommer jag att använda mig av verbet *slå* och andra verb som hör till fältet fysisk kontakt. Analysen utgör en vidareutveckling av min tidigare analys av detta fält som främst berör differentieringen mellan verben med utgångspunkt från deras grundbetydelse (Viberg 1984).

Ett fysiskt kontaktverb anger typiskt en kroppsrörelse som leder till att en kroppsdel kommer i kontakt med något: *Per slog/sparkade till bollen*. Ofta underförstås kroppsdelen som i detta exempel (*slå* - hand eller något som hålls i handen, *sparka* - fot). De verb som hör till fältet förekommer i ett stort antal karakteristiska betydelsemönster, som samspelar med ett antal likaså karakteristiska syntaktiska mönster (eller syntaktiska rammar). Ett sätt att beskriva denna variation är att utgå från ett grundläggande eller prototypiskt mönster och att sedan försöka relatera de övriga mönstren till detta. Valet av det prototypiska mönstret är delvis intuitivt grundat men motiveras fortlöpande genom att man försöker att visa hur övriga mönster på ett naturligt sätt kan härledas ur det prototypiska. Följande exempel illustrerar den prototypiska användningen av ett antal fysiska kontaktverb:

Per *slog* Pål i magen.

Per *sparkade* Pål i baken.

Per *trampade* Pål på tårna.

Per *träffade* Pål i baken med en välriktad spark.

Per *dunkade* Pål i ryggen.

Per *kittlade* Pål på halsen med ett grässtrå.

Per *strök* lille Pål över håret.

Alla exempel kännetecknas av en gemensam **syntaktisk ram**, som består av en person som subjekt och som objekt. Kasusgrammatiskt fungerar subjektet som Agent och objektet som Erfarare. Frivilligt kan två prepositionsfraser förekomma, varav den första som i exemplen ovan anger vilken kroppsdel hos objektet som träffas. Den andra pre-

positionsfrasen specificerar instrumentet:

NP^Z ___ NP^W (prep NP^Y) (med NP^X)

Exempel: Per^Z slog Pål^W (i magen^Y) (med knytnäven^X/en käpp^X)

Detta syntaktiska mönster är så starkt förknippat med de fysiska kontaktverben att det tillfälligt kan locka fram tolkningen fysisk kontakt även hos verb som hör till helt andra fält: *Per gav Pål på nöten*.

Semantiskt delar de fysiska kontaktverben en komponent som informellt kan beskrivas som att det uppstår en kontakt mellan ett konkret föremål som fungerar som instrument (x) och ett annat konkret föremål (y) som i exemplen ovan utgörs av en kroppsdel hos objektet. Formaliserat kan detta återges: HAPPEN(CONTACT(x,y)) 'det uppstår kontakt mellan x och y'.

En förutsättning för att de givna exemplen uppfattas som prototypiska är att verbet har en bokstavlig tolkning. De beskriver en fysisk kontakt som är direkt observerbar med våra sinnen. Som observatörer av händelserna kan vi se och i vissa fall även höra vad som sker. Genom tidigare erfarenhet kan vi också sätta oss in i objektets situation och vet hur resultatet av de olika handlingarna uppfattas med känslan. Perceptuellt grundade betydelser är i allmänhet primära i förstaspråksinläringen och lättare för barn att lära in. I följande exempel har verben antagit mer abstrakta betydelser ('bese-gra', 'avskeda', 'vålla obehag', 'möta', 'avlägsna'):

Per *slog* Pål i schack.

Per *sparkade* Pål från posten som generaldirektör.

Per *trampade* Pål på tårna genom att påminna om hans fadäs.

Per *träffade* Pål i Köpenhamn.

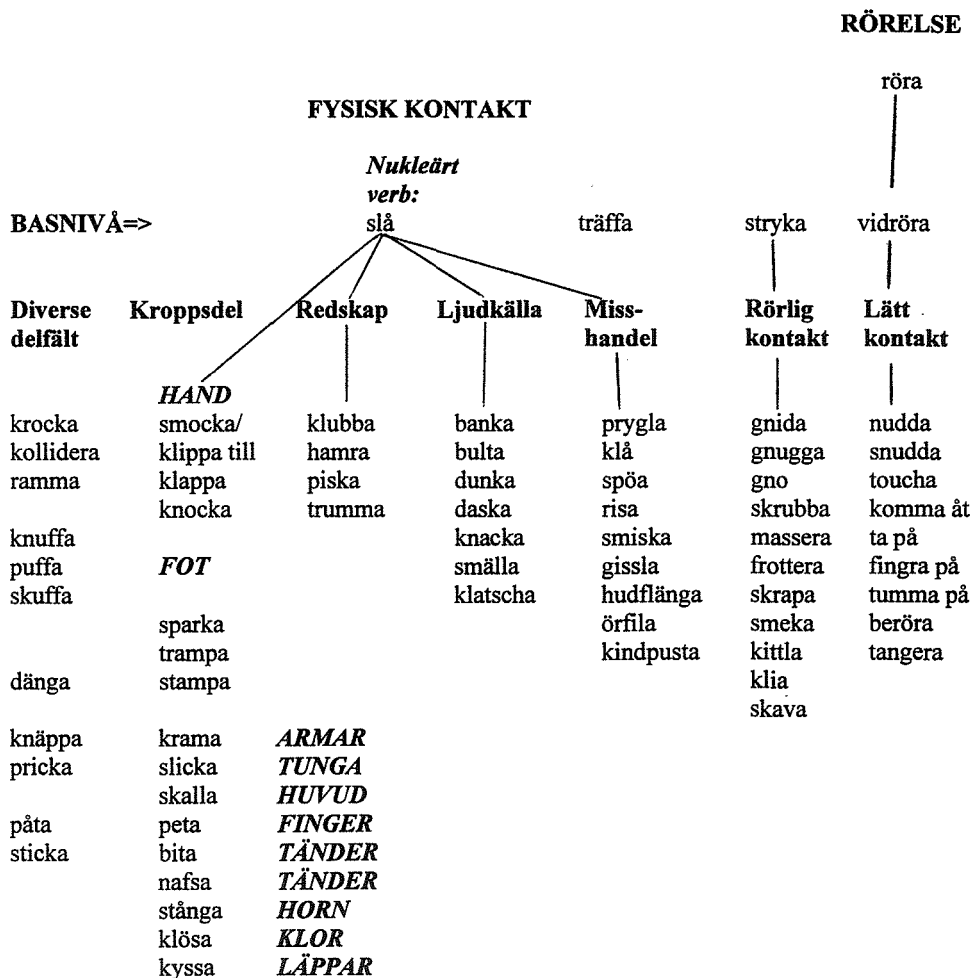
Per *strök* Pål ur rollistan.

Finns det några generella mönster för vilka betydelser verben inom ett fält såsom fysisk kontakt kan anta? På vad sätt bidrar den syntaktiska konstruktionen och betydelsen hos de ord som fyller olika syntaktiska positioner runt verbet till att en viss tolkning uppstår? Detta utgör uppsatsens frågeställning i ett nötskal.

2. En översikt av fältet Fysisk kontakt

I **Figur 1** visas en översikt av de fysiska kontaktverben uppdelade i semantiskt motiverade grupper.

Figur 1. Fysiska kontaktverb i svenskan. En översiktlig taxonomi.

Fältet är liksom övriga verbala semantiska fält organiserat kring ett nukleärt verb, verbet *slå*. Det nukleära verbet är semantiskt centralt genom att det har många hyponymer och förekommer i de flesta av de polysemimönster som är karakteristiska för fältet. Andra verb inom fältet med en mer specialiserad betydelse uppträder typiskt endast i en delmängd av de polysemimönster som är kännetecknande för det nukleära verbet. Verbet *slå* står också i en klass för sig inom fältet med avseende på textfrekvensen, vilket tyder på att det är lagrat i hjärnan på ett sätt som gör det mer tillgängligt vid sökning i det mentala lexikonet. Detta motiverar att *slå* ägnas särskild uppmärksamhet i analysen och att övriga verb inom fältet analyseras i relation till fältets nukleära verb.

Hyponymerna till *slå* specificerar den kroppsdel (*knocka* - KNYTNÄVE, *klappa* - HANDFLATA) eller det redskap (*hamra*, *piska*) kontakten uppkommer med. Bland

de verb som specificerar kroppsdelens är det främst de som förekommer under HAND som är hyponymer till *slå*. En särskild grupp utgörs av de verb som anger uppkomsten av ett ljud genom slag (*Per dunkade näven i bordet*) och som samtidigt kan fungera som rena ljudkälleverb (*det dunkar*). Särskilt rik är differentieringen mellan verb som beskriver misshandel (eller, framförallt i äldre tid, bestraffning) i olika former (*klå, spöa, pryglä*). En särskild grupp fysiska kontaktverb utgörs av *stryka* och dess hyponymer, vilka beskriver hur något förflyttas längs med något samtidigt som det råder kontakt. (Utförligare om denna grupp i Viberg 1984.) De fysiska kontaktverben är nära besläktade med rörelseverben. Det mest generella av dessa i svenskan *röra* kan också fungera som fysiskt kontaktverb (*Rör inte glasskärvorna!*). Den prefixerade formen *vidröra* bildar tillsammans med *nudda* och *snudda* ett delfält som anger lätt beröring.

3. Den prototypiska betydelsen hos *slå*

I det här avsnittet kommer den lexikala representationen för *slå* i dess prototypiska betydelse att kortfattat beskrivas. Analysen sammanfattas i **Figur 2**.

Figur 2. Lexikal representation för den prototypiska användningen av verbet *slå*.

Syntaktisk ram:

NPZ ___ NP^W (prep NP^Y) (med NP^X)

Exempel: Per(z) slog Pål (w) (i ansiktet^y) (med knytnäven^x/en käpp^x)

Semantisk representation:

omarkerade värden:

HUMAN(z); HUMAN(w)

HAND(x) or HOLD(z,x)

BODYPART(y,w)

FAST(iii)

GREAT (d₁)

y utgör en kroppsdel hos w
förflyttningen i (iii) är snabb
kraften (d₁) är stor

(i) ACT(z,S)

z utför en handling S

(ii) STRETCH(ARM)

armen rätas ut

(iii) TRAVEL(x)

x förflyttas

(iv) HAPPEN(CONTACT(x,y))

det uppstår kontakt mellan x och y

(v) FORCE(x, y, d₁)

en kraft med styrkan d₁ riktas mot y

(vi) INTEND(z, DEFEAT or HURT(z, w))

z avser att besegra eller göra illa w

Ett verb sammanfattar ofta semantiskt en serie handlingar. Att öppna en dörr kan enligt ett utslitet mönster i en deckarroman beskrivas som att någon fattar tag i handtaget, vrider om detta och skjuter upp dörren. Det är en öppen fråga hur långt beskrivningen ska drivas. En förutsättning för att fatta tag i handtaget är t ex att armen sträcks ut och förs

mot handtaget. Då det gäller verbet *öppna* är det tveksamt om de typiska kroppsrorelserna då man öppnar en dörr ska specificeras i den semantiska representationen. Man kan ju t ex öppna en dörr genom att trycka på en knapp. Då man öppnar ett brev eller en konserverburk är kroppsrorelserna helt annorlunda. Verbet måste sägas vara neutralt med avseende på metoden. I satser med fysiska kontaktverb som *Per slog in dörren* eller *Per sparkade upp dörren* fokuseras däremot metoden. En betydande andel av de fysiska kontaktverben kontrasterar med avseende på vilken kroppsdel som är involverad och den typiska rörelsen. Verbet *sparka* involverar t ex foten. Samtidigt kontrasterar det med verb som *trampa* och *stampa* med avseende på fotens rörelsemönster.

I typexemplet *Per slog Pål i magen* anger verbet *slå* att Per (z) utför en handling: ACT(z,S). Denna består i att armen sträcks ut: STRETCH(ARM). Att detta moment särskilt urskiljs motiveras av att *slå* kan användas som ett renodlat kroppsrorelseverb: *Per slog ut med armarna*. Att armen sträcks leder i sin tur till att handen eller något som hålls i handen (x) sätts i rörelse: TRAVEL(x) och kommer i kontakt med Påls mage (y): HAPPEN(CONTACT(x,y)). Kontakten i sin tur leder till att en kraft med en bestämd styrka (d_1) riktas från handen (x) mot magen (y): FORCE(x,y, d_1). Då objektet är konkret i största allmänhet (+/-human) kan kraften ge upphov till ett antal fysiska resultat, som kommer att behandlas litet utförligare längre fram: *Per slog omkull/ taktén på/ sönder trumman*. Då subjektet är humant tillkommer vid *slå* som vid många av de andra fysiska kontaktverben en överlagrad komponent som anger intentionen bakom handlingen. Kroppskontakt har ofta en kommunikativ innebörd (dunka i ryggen, sparka på smalbenen) eller uttrycker mer allmänt subjektets attityd gentemot objektet (agressivitet, ömhet). Verbet *slå* uttrycker i allmänhet att subjektet vill besegra eller göra illa objektet. Den förra tolkningen renodlas i exempel som *Per slog Pål i schack*, medan den senare är starkt implicerad då barn kommer till sina föräldrar och säger att någon slagit dem. Detta gäller i de mest typiska fallen. Specificerandet av en viss kroppsdel kan implicera andra innebörder av detta slag. Uttrycket *slå armarna om någon* uttrycker snarare ömhet eller vänskap. Humana objekt intar en särställning såtillvida att andra mål för ett slag inte gärna uppträder som direkt objekt. Små barn personifierar närmast då de säger saker som: *Jag ska slå det dumma bordet* (efter att ha gjort sig illa på det).

4. Subjektets roll för flertydigheten

Flertydigheten hos ett verb är till stor del en funktion av de semantiska egenskaperna hos de led som uppträder i den syntaktiska ramen, dvs. subjektet, objektet och övriga komplement. I det här avsnittet ska vi se hur subjektet påverkar den semantiska tolkningen. Ett humant subjekt bidrar ofta starkt till att ett exempel uppfattas som prototypiskt. Jämför t ex vid förflytningsverb som *gå*: *Flickan/ Bussen/ Klockan/ Tiden går*. Vid verben uppstår som här normalt ett kontinuum. Ett subjekt som *buss* saknar draget human/agent men undergår en konkret förflyttning, vid *klocka* rör det sig fortfarande om en konkret process, medan det vid *tid* som subjekt helt klart rör sig om en abstrakt process.

Beskrivningen av polysemin hos de fysiska kontaktverben grundar sig på en genomgång av samtliga exempel av *slå* och vissa andra av verben inom fältet i Språkbankens konkordanser baserade på svenska romaner 1980/81. Ett studium av vilka typer av substantiv som tenderar att uppträda som subjekt med särskilt hög frekvens avslöjar en hel del om ett verbs semantik. För ett nukleärt verb som *slå* vilket kan kombineras med ett vitt spektrum av substantiv är valet av subjekt en viktig faktor vid beskrivandet av verbets polysemimönster. För verb med en mer specialiserad betydelse gäller att vissa substantiv kan uppfattas som typiska subjekt som bidrar till karakteristiken av verbets betydelse. Verbet *träffa* har t ex ofta ett subjekt som betecknar en projektil (kula, pil, granat, torped) medan fordon av skilda slag är utmärkande för *krocka*. Iakttagelserna kan sammanfattas i den skala över avtagande prototypikalitet hos subjektet som presenteras i **Figur 3**.

Figur 3. Avtagande prototypikalitet hos representativa klasser av subjekt till Fysiska kontaktverb

HUMAN =>	INSTRUMENT =>	NATURKRAFT =>	PERCEPTUELLA => FENOMEN	MENTALA FENOMEN
	KLOCKA FORDON PROJEKTIL (KROPPSDEL) (REDSKAP)	VIND VATTEN (ELD)	LJUS LJUD LUKT	TANKE, KÄNSLA

BOKSTAVLIG

- 1) *Intentionell*
- 2) *Självständig förflyttning*
- 3) *Konkret förnimbar med flera sinnen*

METAFORISK

Rent semantiskt är avvikelserna från det prototypiska fallet rätt liten, då subjektet utgörs av en kroppsdel:

I det djupa mörkret strax efter midnatt slog en hand varligt på Adams sovrumsfönster.

Syntaktiskt avviker exemplet från det grundläggande mönstret genom att instrumentet *hand* gjorts till subjekt i stället för en agent som inte explicit markeras i satsen. Även om subjektet *hand* inte kan tillskrivas en intention, så underförstås ändå att det fanns någon som slog med sin hand mot fönstret, förmodligen för att dra till sig uppmärksamheten. Exempel med en kroppsdel som subjekt har låg frekvens men tycks användas just i situationer där det inte är klart vem som utför handlingen.

Mer påtaglig för verbet *slå*:s del är den stegvisa förskjutning av betydelsen som sker vid följande typer av subjekt:

Naturkraft

Han öppnade dörren till styrhytten och vinden slog emot honom med våldsamt kraft
Regnet slog mot fönstren.

Perceptuella fenomen

Håkans snarkningar slog emot mig i trappan.

LJUD

En stark, unken lukt av mögel slog emot mig när jag steg in. LUKT

Mental Metaforisk princip 1: En idé är en kraft

Plötsligt slog en tanke ner i Ann.

Nej, kanske var hon inte så ful, medger modern.

Det slog mig också när jag tittade igenom albumet.

Hans idéer slog inte igenom.

Då subjektet utgörs av en naturkraft (vind, regn, våg) rör det sig fortfarande om en rent fysisk kontakt. Skillnaden gentemot det prototypiska fallet är främst att subjektet inte kan tolkas som en agent som utför en intentionell handling. Satsers vars subjekt utgörs av perceptuella fenomen som ljus, ljud och lukt uppfattas som något mer abstrakta, vilket kan låta paradoxalt med tanke på att konkret tidigare förklarades vara något som kunde förnimmas direkt med våra sinnen. Ett slags kontakt uppstår även då t ex ett starkt ljus plötsligt riktas mot ansiktet (*det starka skenet slog emot mig*). Men kontakten uppfattas inte som i det prototypiska fallet med känselsinnet (hos den individ som fungerar som Erfarare). Till skillnad från de mer konkreta fallen rör det sig om fenomen som bara kan upplevas med ett sinne åt gången. Kraften i kontakten är dessutom mycket begränsad. Perceptuella fenomen kan inte som en naturkraft flytta föremål (*vinden slog omkull mig*) eller orsaka mer påtagliga fysiska förändringar (t ex *slå sönder*).

Då subjektet utgörs av ett mentalt fenomen kan man inte längre tala om fysisk kontakt. Sådana exempel kräver för sin tolkning närmast en metaforisk princip av det slag som beskrivs i Lakoff & Johnson (1980): "En idé är en kraft". Då man säger att man slås av en tanke anger det att tanken kommer plötsligt. Vanligtvis anger *slå* också att tanken väcker en fysiologisk reaktion. Semantiskt sett innebär detta att även övergången från perceptuella till mentala fenomen i subjektshierarkin bildar ett kontinuum och inte är helt abrupt.

Metaforen måste anses vara helt konventionaliserad i de ganska många exemplen av typen *det slog mig att* + S, *tanken slog henne att* + S. Det förekommer dock att metaforen görs mer levande genom en direkt anknytning till konkreta typer av fysisk kontakt i form av en liknelse (av typen: som en/ett N):

Varför? Det var den första tanken som slog mig
-- slog mig som ett knytnävsslag mellan ögonen --

Deras ovilja slog emot honom som en kall fläkt,

Analysen av subjektivalet vid verbet *slå* kan kort jämföras med motsvarande mönster hos ett fysiskt kontaktverb med närstående betydelse, nämligen *träffa*, vilket här kommer att behandlas endast då det fungerar som fysiskt kontaktverb. Den mest frekventa betydelsen hos detta verb hör till ett annat fält nämligen Social kontakt (*Per träffade Pål*

Åke Viberg

på partyt). Subjektet är i denna användning alltid humant. Som ett fysiskt kontaktverb fokuserar *träffa* själva resultatet och har närmast den semantiska representationen:

(i) HAPPEN(CONTACT(x,y))

Verbet kan även som ett fysiskt kontaktverb ha ett **Humant subjekt**:

Lennart slog ut mot Edi en gång till. Han träffade honom på kinden med en fullt hörbar smäll.

Det mest typiska subjektet utgörs emellertid av substantiv som *kula, pil, granat, bomb, torped* vilka sammanfattande kan betecknas som **Projektiler**:

Två gånger sköt han och båda pilarna träffade sitt mål.

Jag fick ett rekordkast och spjutet träffade den elektriska ledningen till rävfarmen.

Även andra substantiv än de som lexikalt betecknar en projektil kan förekomma i en liknande funktion:

Uglik tog en klump snö och kastade den så att den träffade björnen i baken.

Precis som vid *slå* bildar perceptuella fenomen som subjekt semantiskt en övergång mot rent abstrakta bildliga användningar:

Perceptuella fenomen

I sista sekund sköt en ljusstråle fram och träffade mig mitt i ansiktet.

De gick in på Sputnikbaren för en stund. Musiken träffade dem som en stöt för huvudet.

Mental Metaforisk princip 2: "Ord är projektiler"

och Villons gyckel träffade honom på en ganska öm punkt

Metaforerna kan även vid detta verb göras mer levande genom explicita liknelser:

Hennes yttrande träffade honom som en stöt

Varje intryck träffade honom som ett skarpt hugg

5. Polysemi knuten till objektet och andra komplement

Objektet till verbet *slå* kan tillhöra semantiskt skilda klasser som på olika sätt interagerar med verbets grundbetydelse för att ge upphov till ett vitt spektrum av sekundära betydelser. Huvuddelen av dessa kan beskrivas som ett tillägg av en resultativ komponent.

Det resultat som kodas språkligt vid de fysiska kontaktverben följer lagarna för vad som kan kallas vardagslivets fysik. Vardagslivets fysik säger oss att vid uppkomsten av en fysisk kontakt bildas en kraft. En kraft kan i sin tur ge upphov till att objektet förflyttas (*Per slog iväg bollen med knytnäven*), går sönder (*Per slog sönder flaskan*) eller sänder ut ljud (*Per slog takten på trumman*). Vad som sker är att predikatsuttrycket i sin helhet övergår till ett annat semantiskt fält. I exemplet *Per slog iväg bollen* kan *slå* parafraseras 'förflytta med ett slag' och verbet kontrasterar med förflyttningsverb som *kasta*.

Fallet då objektet förflyttas kan illustreras med följande autentiska exempel i vilket variabler lagts till inom parentes:

han (z) gick i tankar och slog med käppen (x) en liten sten (y)
framför sig längs gatan.

Den situation som verbet *slå* beskriver i detta exempel består i att z rör sin arm och hand i vilken käppen hålls på ett sådant sätt att käppen kommer i kontakt med stenen som därvid förflyttas. Även om *slå* fungerar som ett förflyttningsverb, så föreligger fortfarande betydelsen fysisk kontakt. Förflyttningsskomponenten har adderats till verbets grundbetydelse. Den semantiska representationen visas i **Figur 4**. (Något förenklat. Bl a underförstås alla CAUSE utom det sista.)

Figur 4. Den semantiska representationen för *slå* som Förflyttningsverb

(i)	ACT(z,S)	z utför en handling
(ii)	STRETCH(ARM)	armen sträcks
(iii)	TRAVEL(x)	x förflyttas
(iv)	HAPPEN(CONTACT(x,y))	det uppstår kontakt mellan x och y
(v)	FORCE(x,y,d ₁)	en kraft med styrkan d ₁ riktas mot y från x
(vi) a)	CAUSE((v), TRAVEL(y))	vilket leder till att y förflyttas

Komponenten TRAVEL(y) som lagts till i (vi) utgör kärnkomponenten i fältet Förflyttning (Viberg 1992b). De övriga fallen kan beskrivas genom att den resultativa komponenten (vi) byts ut mot kärnpredikatet i andra fält. En översikt av ett antal sådana fall där *slå* antar olika sekundära betydelser visas i **Figur 5**.

Figur 5. Viktigare typer av sekundära betydelser hos slå

	Semantiska komponenter	Semantiskt fält <i>Humant subjekt</i>	<i>Jämför med annat subjekt:</i>
(i)	ACT(z,S)	Stationär rörelse: Kroppsrörelse	
(ii)	STRETCH (ARM)	Per slog ut med armarna.	Blommorna slog ut.
(iii)	TRAVEL(x)		
(iv)	HAPPEN(CONTACT(x,y))	Renodlad kontakt Per slog emot ett bord.	Vågorna slog mot stranden.
(v)	FORCE(x,y,d ₁) & CAUSE(d ₁ ,(vi)) u: GREAT (d ₁)		
(vi) a)	TRAVEL(y)	Objektiv förflyttning Per slog bort bollen.	
(vi) b)	(FROM(TRAVEL))(SOUND,y)	Ljudkälla Per slog takten.	Det slog i dörrarna. Klockan slog fem.
(vi) c)	HAPPEN(notCONNECTED(y))	Diskonnexion Per slog sönder flaskan. Per slog gräsmattan.	
(vi) d)	HAPPEN(FEEL(w,PAIN))	Kroppsförnimmelse Per slog sig (i knät).	Pulsen/Hjärtat slår.
(vi) e)	HAPPEN(notALIVE(w))	Organiskt liv Per slog ihjäl Pål.	Björnen slog ett får.
(vi) f)	HAPPEN(EXIST(FIRE))	Produktion Per slog eld på en tändsticka.	
(vi) g)	DEFEAT (z,w)	Social interaktion Per slog Pål i schack. Napoleon slog preussarna.	

Uttrymmet tillåter bara några korta kommentarer till ett par av fallen. Det finns i svenskan ett ganska stort antal renodlade **ljudkälleverb** av typen *susa*, *surra*, *mullra*. Syntaktiskt kännetecknas de av att de kan uppträda i ramen: det ____ prep NP^y, där NP:et betecknar källan varifrån ljudet kommer (*det susar i vassen*, *det surrar i kupan*). Semantiskt delar ljudkälleverben följande komponent:

- (i) (FROM(TRAVEL))(SOUND, y) ett ljud kommer från y

Denna komponent ingår också i den semantiska representationen för de hyponymer till *slå* som listats under Ljudkälla i figur 1. Flera av de övriga fysiska kontaktverben kan

också uppträda i den för ljudkällerverben karakteristiska syntaktiska ramen och har då adderat (i) till sin grundbetydelse: *det slår i dörrarna, det stampar i farstun*. Det finns också fall där objektet till *slå* anger att verbet ska tolkas som ett ljudkällerverb som i följande autentiska exempel:

Henry visslade fortfarande på *La Cucaracha* och slog takten mot skåpdörrarna i köket så det dånade genom hela huset.

Den semantiska representationen är som i figur 4 med undantag av att (vi) har formen:

(vi) (b) CAUSE((v), HAPPEN((FROM(TRAVEL))(SOUND, y)))

Ytterligare ett fall föreligger i ett exempel som det följande, där *slå* fungerar som ett **diskonnexionsverb**:

Där tog jag en glaskaraff och slog av dess hals över en stolsrygg. (R76)

Kontakten orsakar här att glaskaraffen går sönder vilket beskrivs med komponenten notCONNECTED(x) som utgör kärnpredikat i fältet Diskonnexion (Viberg 1985). Till detta fält hör verb som *skära, klippa, bryta, krossa*, vilka anger att ett föremål delas i bitar eller går sönder. Denna betydelse kan också som i exemplet ovan signaleras av partiklar som *av, sönder, itu*. Betydelsen signaleras dock inte explicit vid verbet *slå* i exempel som de följande:

Vilhelm slog dikeskanterna med lie, och jag körde slåttermaskinen. (R76)

Caesar Lund gick därute och slog gräset utan att titta upp (R76)

I det översta exemplet anges explicit att instrumentet är en lie, men som framgår av det undre exemplet kan den betydelsen underförstås då objektet utgörs av *gräs* och besläktade uttryck (*gräsmatta, dikesren, slänt* - platser där det växer gräs). Litet förenklat kan den syntaktiska ramen och den semantiska representationen återges som i **Figur 6**.

Figur 6. Den lexikala representationen för 'slå gräs'

Syntaktisk ram: NP^Z ___ NP^Y (med NP^X) Per slog gräset (med lie).

HUMAN(z), GRASS(y), SCYTHE(x)

- (i) ACT(z,S)
- (ii) TRAVEL(x)
- (iii) HAPPEN(CONTACT(x,y))
- (iv) CAUSE((iii), HAPPEN(notCONNECTED(y)))

Att instrumentet är lexikaliserat och kan underförstås i kombination med vissa bestämda typer av objekt har paralleller hos andra verb. Exemplet *Per slog gräset* är analogt med *Per strök taket* och *Per strök skjortan*, i vilka instrumenten PENSEL och STRYKJÄRN är underförstådda (se Viberg 1992a). Sådana specialbetydelser som

brukar finnas listade i en ordbok kan således beskrivas genom att addera vissa komponenter till den semantiska representation som svarar mot verbets grundbetydelse.

6. Slutord

Frekventa och centrala verb som *slå* har en komplex lexikal representation som täcker ett stort antal skilda betydelser. Det har i den här uppsatsen bara varit möjligt att ge en översiktlig beskrivning av några av de polysemimönster som är karakteristiska för *slå* och de andra fysiska kontaktverben. Vad som sagts antyder dock hur pass komplicerad en uttömmande beskrivning måste bli. Samtidigt gäller att flertydigheten följer systematiska mönster. Även om de sekundära betydelserna ofta inte är helt förutsägbara och restlöst kan härledas ur ett litet antal primitiver och principer för hur dessa kombineras, så förenklas en explicit beskrivning av betydelsen i väsentlig grad av att många betydelser som vid första påseendet kan verka orelaterade vid ett närmare betraktande kan beskrivas genom en lätt modifikation av den grundläggande semantiska representationen. Om vi i enlighet med en numera vanlig uppfattning tänker oss att lexikonet i sin helhet är realiserat som ett nätverk, sker en väsentlig besparing genom att bara några länkar är unika för de enskilda betydelserna medan en betydande del av det semantiska nätverket är gemensamt för olika betydelser av ett verb som *slå*. Denna centrala del av nätverket delas också i stor utsträckning av andra verb som hör till fältet.

Not

Arbetet med denna uppsats har möjliggjorts genom generöst stöd från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) i form av en tjänst i lexikalisk forskning.

Litteratur

Autentiska exempel har hämtats ur: *Språkbanken*, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. Huvudsakligen har *Romaner 1980-81* utnyttjats. I några få fall, då *Romaner 1976* utnyttjats följs exemplen av källangivelsen (R76).

Lakoff, G & Johnson, M (1980), *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago.

Miller, G A & Johnson-Laird, P N (1976), *Language and perception*. Cambridge University Press, Cambridge.

Viberg, Å (1981). *Studier i kontrastiv lexikologi* (ak. avh.). Lättast tillgänglig som: *SSM Report 7-8*. Inst f lingvistik, Stockholms universitet.

--- (1984). Fysiska kontaktverb i svenskan. En skiss. I: *Svenskans beskrivning 14*. Lund.

--- (1985). Hel och trasig. En skiss av några verbala semantiska fält i svenskan. I: *Svenskans beskrivning 15*. Göteborgs universitet.

---(1992a). Tvärspråklig lexikologi med svenskan i centrum. I: Fjeld, R (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1*. Oslo.

---(1992b). Universellt och språkspecifikt i svenskans ordförråd. *Tijdschrift voor Scandinavistiek. Nr 2, 1992*.